

REFLEXE ÚCTY JMÉNA JEŽÍŠOVA V UMĚNÍ JEZUITSKÉHO ŘÁDU

PETRA OULÍKOVÁ

REFLECTIONS OF REVERENCE OF THE NAME OF JESUS IN THE ART OF THE SOCIETY OF JESUS

This study presents an overview of the origins, form, and meaning of the Jesuit sign, which in an abbreviated form expresses the Holy Name of Jesus Christ. The author follows its reflections in art, and traces the cult of the name of Jesus in early modern period.

Key words: Jesuits – trigram of the Name of Jesus – pictorial allegory – litany – Franciscan Observants

Tovaryšstvo Ježíšovo bylo pravděpodobně prvním řádem, který nejen své stavby, ale i knihy, liturgické předměty a paramenta označoval znakem, řečeno moderním jazykem jakýmsi logem. Tím znakem se stala zkratka Ježíšova Jména – IHS. Ježíšův monogram sloužil jednak jako devíza jezuitského řádu a zároveň odkazoval na samotného Krista, patrona nově vzniklého společenství.¹ Otcové jezuité však nebyli tvůrci Ježíšova monogramu, ani nebyli první, kteří ho používali či úctu k Jménu Ježíšovu propagovali.

Trigram IHS původně představoval polatinštěnou řeckou zkratku jména Ježíš – IH[SOU]S a znamenal *Jesus Hominum Salvator* – Ježíš Spasitel lidí. Již Beda Venerabilis doporučoval, aby bylo uctíváno Jméno Ježíšovo podle slov apoštola Pavla (Fil 2,10–11). Ve výtvarné podobě se IHS používalo patrně nejpozději v 8. století. Doložen je například na Gotšalkově evangelistáři, o století později se objevuje na mincích byzantské říše.²

V 15. století prosazovali uctívání emblému Jména Ježíš italští františkánští kazatelé, především sv. Bernardin Sienský (1380–1444).³ Jan Kapistrán (1386–1456), jeho duchovní žák a přítel, pak šířil tuto úctu na svých cestách Evropou.⁴ Bernardin shrnul do Ježíšova

¹ Sibyle APPUHN-RADTKE, *Innovation durch Tradition. Zur Aktualisierung mittelalterlicher Bildmotive in der Ikonographie der Jesuiten*, in: Herbert Karner – Werner Telesko (Hgg.), *Die Jesuiten in Wien. Zur Kunst- und Kulturgeschichte der österreichischen Ordensprovinz der „Gesellschaft Jesu“ im 17. und 18. Jahrhundert*, Wien 2003, s. 243–259.

² Theodor DOMBART, *Der Name Jesu*, *Die Christliche Kunst* 11, 1914–1915, s. 257–269; Hans JAEGER, *Name Jesu*, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 7, Freiburg 1962², sl. 783; Brigitte ÖTT, *IHS*, in: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. 2, Rom – Freiburg/B. – Basel – Wien 1970, sl. 337; Wolfgang KEMP, *Name Jesu*, in: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. 3, Rom – Freiburg/B. – Basel – Wien 1971, sl. 311–313; Heinrich PFEIFFER SJ, *IHS. Das Monogram der Gesellschaft Jesu*, in: *Jesuiten. Jahrbuch der Gesellschaft Jesu* 2003, s. 12–15; S. APPUHN-RADTKE, *Innovation durch Tradition*, s. 243–250.

³ Henk W. Van OS, *Bernardin von Siena*, in: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. 5, Rom – Freiburg/B. – Basel – Wien 1973, sl. 389–392; Petr Regalát BENEŠ, *Bernardinské slunce neboli symbol Jména Ježíš*, in: *Historia franciscana. Katalog výstavy pořádané k 400. výročí příchodu bratří františkánů do kláštera Panny Marie Sněžné v Praze (1604–2004)*, Praha 2004, s. 31, kat. č. 26.

⁴ Ivo HLOBIL, *Bernardinské symboly Jména Ježíš v českých zemích šířené Janem Kapistránem*, *Umění* 44, 1996, s. 223–234.

trigramu *yhs* (někdy *ihs* či *IHS*) základy křesťanské víry podle různých rovin a výkladových smyslů. Každé písmeno například symbolizovalo jednu osobu Nejsvětější Trojice. Jméno Ježíš je umístěno ve slunci, v symbolu světla, tepla, lásky, ale také spravedlnosti. „*Dvanáct slunečních paprsků znamená dvanáct apoštolů osvěčujících celý svět; dvaasedmdesát malých paprsků označuje 72 učedníků (viz Lk 10,1). Uprostřed nich spočívá pravé slunce spravedlnosti, Ježíš, osvěčující každého člověka přicházejícího na tento svět milostí a svítící v temnotách prostřednictvím spravedlnosti.*“⁵ Ježíšův monogram byl ještě opatřen křížem, který jakoby vyrůstá z prostředního písmene „H“.

Bernardin Sienský používal během svých kázání dřevěnou desku s IHS, přičemž častokrát vybízel posluchače, aby padli na kolena a políbením desky uctili Jméno Ježíšovo. Není divu, že tento druh devoce narazil na velké odpůrce. Bernardin byl dokonce povolán do Říma na dvůr papeže Martina V. (1363–1431), aby se obhajoval proti nařčení z modloslužebnictví. Horlivý kazatel v těchto kauzách vždy zvítězil zdůrazniv, že lidé se neklanějí nakreslené a pozlacené tabulce, ale tomu, co to jméno vyjadřuje – spasení člověka od každého trápení a úzkosti.⁶ Tabulka s Ježíšovým monogramem se tak stala hlavním atributem sv. Bernardina Sienského.

Je jisté, že jezuité tento emblém znali, částečně ho obměnili a přijali za svůj řádový znak. Písmena IHS byla vykládána jako *Iesum Habemus Socium* či *Iesu Humilis Societas*. Kříž vyrůstající z písmena „H“ otcové ponechali, navíc pak pod něj přidali tři hřeby. Hřeby někdy protínají srdce. Tím došlo k posílení významu Ježíšova Jména jakožto Spasitele, který se za nás obětoval na kříži. Hřeby mohou zároveň připomínat tři řeholní sliby – chudobu, poslušnost a čistotu. Sluneční svatozář již nesleduje přesný symbolický počet velkých a malých paprsků, jako tomu bylo u Bernardinského slunce, ale častokrát – především na malbách – jsou paprsky nahrazeny světelným kotoučem.

Podoba monogramu zdůrazňující Kristovu mučednickou smrt nebyla v prvních letech existence Tovaryšstva Ježíšova ještě ustálena. Tak např. pečetidlo sv. Ignáce z Loyoly (1491–1556) zhotovené pro funkci generála řádu (1541 nebo později) má pod monogramem půlměsíc mezi dvěma hvězdami, patrně jako narážku na přání zakladatele řádu jít do Svaté země.⁷ V roce 1548 byla prvně vydána Ignácova Duchovní cvičení. Na titulním listě je opět Ježíšův monogram ve svatozáři. Místo kříže nad písmeny se však nachází omega.⁸

Ježíšův monogram obklopený svatozáří se postupně objevoval nejen na knihách s náboženskou tematikou, určených pro vnitřní potřebu řádu, ale i na tiscích či grafikách adresovaných širší veřejnosti. K tomu, aby se alegorické zobrazení úcty Jména Ježíšova objevilo i na oltářních obrazech a nástěnných malbách, stačilo jen málo.⁹ Východiskem pro tento druh znázornění byly biblické citáty, a to především slova apoštola Pavla Filipánům (Fil 2,10): „...*ut in nomine Jesu omne genu flectat coelestium et terrestrium et infernorum...*“ (... aby se před jménem Ježíšovým sklonilo každé koleno na nebi, na zemi

⁵ Petr Regalát BENEŠ, *Slunce jako kristologický symbol na přelomu pohanství a křesťanství a u Bernardina Sienského*, in: Petr Hlaváček, Františkánství v kontaktech s jiným a cizím, Europaeana Pragensia 1 – Historica Franciscana III, Praha 2009, s. 135–185, zde na s. 180.

⁶ P. Regalát BENEŠ, *Slunce jako kristologický symbol*, s. 177.

⁷ Christoph BACHMANN – Ruprecht WIMMER, *Siegel des Ignatius als Ordensgeneral*, in: Die Jesuiten in Bayern 1549–1773. Ausstellung Katalog des Bayerischen Hauptstaatsarchivs und der Oberdeutschen Provinz der Gesellschaft Jesu, Weissenhorn 1991, s. 13, kat. 16.

⁸ S. APPUHN-RADTKE, *Innovation durch Tradition*, s. 245, obr. 2.

⁹ Ador PIGLER, *Barockthemen*, Bd. 1, Budapest 1974², s. 520–521.

i pod zemí). Druhým méně známým, ale neméně důležitým biblickým zdrojem je žalm 113, verš 3: „*A solis ortu usque ad occasum laudabile nomen domini.*“ (Od východu slunce až na západ chváleno buď jméno Páně.)

Alegorické zobrazení úcty Jména Ježíšova

První a nejvýznamnější monumentální realizací alegorie Jména Ježíšova je freska v jezuitském mateřském kostele del Gesù při profesním domě v Římě. Autorem ikonograficky a umělecky mimořádných nástěnných maleb byl Giovanni Battista Gaulli, zv. Baciccio (1639–1709).¹⁰ Fresky na klenbě lodi, presbytáře i kupole prováděl Baciccio postupně v letech 1672–1683. (Apoteóza sv. Ignáce v transeptu z roku 1685 se nevztahuje k jednotnému programu těchto fresek.)

Nejdůležitějším výjevem je Triumf Jména Ježíš na klenbě lodi, jenž se inspiruje výše citovanými slovy apoštola Pavla z druhé kapitoly listu Filipánům. Ve světelném kruhu září Ježíšův monogram, z něho pak vycházejí paprsky osvětlující zástupy adorujících andělů, blahoslavených a svatých. Nadpřirozené světlo jakoby pronikalo klenbou chrámu a jeho mocí byly vyháněny všechny neřesti a zlo. Nezbylo pro ně místo ve freskovém poli, ale jejich úzkostí a strachem zdeformovaná těla přesahují rámec malby a přepadávají do štukového kazetování klenby. Masa zmítaných těl personifikujících poražené zlo je rozvržena do pyramidální kompozice a stojí tu proti vyváženému kruhovému seskupení dobra v podobě adorantů. Jezuitské světce bychom mezi adorujícími pozemšťany a nebešťany hledali marně. Ti jsou oslaveni na kupoli. Vedle Boha-Otce, Ježíše Krista a Panny Marie tu spatřujeme sv. Ignáce z Loyoly, stojícího u sv. Petra, sv. Františka Xaverského po boku sv. Pavla a sv. Františka Borgiu vedle sv. Jana Křtitele. K adoraci Jména Ježíšova a jeho triumfu nad hříchem se vztahuje výjev v apsidě kněžiště, kde je znázorněno „Klanění apokalyptickému Beránku“ (Zj 5,9–14). Nerozvíjí se tu však onen den hněvu, kdy Beránek rozlamuje sedm pečeti, ale radostný příslib nebeského království. Tomu odpovídá i „Koncert andělů“ namalovaný na klenbě presbytáře.

O freskách v kostele del Gesù se říká, že je to poprvé, kdy řád vyjádřil své vlastní ideály ne písemným prohlášením, ale malbou, jež jiným, názornějším způsobem ukazuje nauku církve. Fresky vznikly z úzké spolupráce janovského malíře zv. Baciccia, univerzálního umělce Giana Lorenza Berniniho (1595–1680) a generála řádu Giovanni Paola Olivy (1600–1681), rovněž rodáka z Janova. Oliva byl první řádový představený s vážným zájmem o umění, schopný chápat silné emoce vyvolané estetickým zážitkem. Sám často zmiňoval umělce ve svých homiliích a Bernini navrhl ilustrace ke knižnímu vydání jeho kázání. Podle Olivových slov stojíme tváří v tvář velkolepému kázání provedenému rukou malíře, který „malováním komentuje evangelia“. Jeho generalát znamenal po umělecké stránce nástup vrcholného baroka do římských jezuitských kostelů. Vrcholně barokní prostory se v zaalpské oblasti prosadily až o dvě desetiletí později.

Bohatou freskovou výzdobou byl např. opatřen jezuitský kostel Nejsvětějšího Jména Ježíšova ve Vratislavi. Jejím autorem byl rakouský malíř Johann Michael Rottmayer

¹⁰ Robert ENGASS, *The Painting of Baciccio*, Pennsylvania State University Press, 1968; Marcello FAGIOLO, *Struttura del trionfo gesuitico: Baciccio e Pozzo*, Storia dell'Arte 38/40, 1980, s. 353–360.

(1654–1730), jenž klenby zdejšího kostela vyzdobil v letech 1703–1706.¹¹ Autor ideového programu těchto fresek není znám. Dochovaly se však dva dobové popisy těchto fresek. Krátké pojednání sepsal rektor vratislavské kolejie Johann Eder SJ (1647–1708) ve svém dobrozdání o Rottmayerových malbách z 1. června roku 1706, tedy v době, kdy byly fresky dokončeny. Tomu odpovídá i nápis nad hlavním vchodem: PICTURA ABSOLUTA ANNO 1706. Druhý podrobný popis celého kostela pochází z roku 1726 od Johanna Christiana Kundmanna (1684–1751), vratislavského doktora, písaře a sběratele.¹²

Cyklus maleb lze tematicky rozdělit na dvě části: na nástrovní malby, jež zdobí klenby hlavní lodi, presbytáře a kruchty, dále na fresky v bočních kaplích a na emporách. Malby v bočních kaplích představují svaté, jimž je oltář či kaple zasvěcena, fresky na emporách ilustrují invokace k litaním Jména Ježíš (viz dále). Hlavní program vratislavských fresek se však nachází v hlavní lodi, presbytáři a na hudební kruchtě a vychází ze 113. žalmu: A SOLIS ORTU USQUE AD OCCASUM LAUDABILE NOMEN DOMINI.

V presbytáři oslavují jméno Jehovovo starozákonní patriarchové namalovaní v životní velikosti, mezi nimiž můžeme rozeznat např. Ábela, Noeho, Abraháma, Izáka, Melchize-decha, Davida, Šalomouna, Eliáše a Mojžíše. Centrální oválná kompozice v hlavní lodi představuje oslavení Jména Ježíš skrze církev vítěznou a putující-pozemskou. Samotný zářící Ježíšův monogram se vznáší nad zlatým vozem, taženým čtyřmi bytostmi, symbolizujícími čtyři evangelisty. Místo kříže nad písmenem „H“ se objevuje malý Ježíšek s korouhví, odkazující na Krista oslaveného, vzkříšeného.¹³ Kolem zářícího IHS jsou pak seskupeny zástupy svatých v čele s Pannou Marií, jež se nachází mezi apoštoly. Nechybějí samozřejmě ani jezuitští světci. Církev nebeská je od pozemské oddělená iluzivně malovaným kamenným zábradlím. Za ním vidíme další zástupy lidí, představující čtyři světadílů. V alegorii Evropy namaloval Rottmayer portréty tehdy žijících významných osob. Je zde zpřítomněn např. papež Klement IX., císař Leopold, král Josef, vratislavský kníže biskup František Ludvík Falc-Neuburský atd. Pokušení zvěčnit se na freskách neodolal ani sám malíř. Rottmayer se vyobrazil se psem, který ho, když se blížil k okraji lešení, štěkáním zachránil před pádem dolů. Trojici oslav či adorací uzavírá malba nad hudební kruchtou, kde je znázorněn koncert andělů s latinským nápisem: LAUDABILE NOMEN DOMINI.

Ve Vratislavi, stejně jako v Římě, je alegorie úcty Jména Ježíšova zasazena do tematicky velmi bohatého freskového programu. Oba cykly vycházejí a rozvádějí biblické citáty. Oba kostely mají společné ještě jedno, a to motiv hlavního oltářního obrazu – Obřezání Páně. V římském kostele se sice nedochoval původní oltářní obraz, ale ten novodobý ikonograficky odpovídá svému předchůdci. Autorem oltářního obrazu ve Vratislavi byl jezuitský laický bratr Kryštof Tausch (1673–1731), jenž rovněž navrhl portálovou architekturu hlavního oltáře.¹⁴ Jeho dílem je celková proměna interiéru kostela ve 20. letech 18. století.

Scéna Obřezání Páně vychází z evangelijního vyprávění: „*Když uplynulo osm dní a nastal čas k jeho obřezce, dali mu jméno Ježíš, které dostal od anděla dříve, než jej matka počala*“ (Lk 2,21). Tato pasáž z Lukášova evangelia se každoročně čte při katolických

¹¹ Bernard PATZAK, *Die Jesuitenbauten in Breslau und ihre Architekten. Studien zur Schlesienschen Kunstgeschichte*, I, Strassburg 1918; Erich HUBALA, *Johann Michael Rottmayer*, Wien – München 1981, s. 39–44, kat. F 13, s. 147–152; Elżbieta KOTKOWSKA – Monika RACZYŃSKA-SĘDZIKOWSKA, *Kościół uniwersytecki Najświętszego Imienia Jezus*, Przewodnik, Wrocław 2004.

¹² Johann Christian KUNDMANN, *Promptuarium rerum naturalium et artificialium Vratislaviense*, Vratislav 1726, s. 20.

¹³ Žehnající dítě-Ježíš, držící místo korouhve kříž, se objevuje již na grafikách z přelomu 16. a 17. století. Srov. S. APPUHN-RADTKE, *Innovation durch Tradition*, s. 248, obr. 4.

¹⁴ Henrik DZIURLA, *Christophoros Tausch uczeń Andrei Pozza*, Wrocław 1991, s. 116–119.

bohoslužbách 1. ledna. Církev si starozákonní obřizku připomíná jako první okamžik, kdy byla prolita Vykupitelova krev. Pro jezuity byl kromě toho důležitý i moment pojmenování dítěte. Proto první leden patřil a dodnes patří k nejdůležitějším liturgickým svátkům Tovařystva Ježíšova.¹⁵

Hlavní oltář ve vratislavském kostele Jména Ježíš navíc představuje v duchu vrcholného baroka jakýsi Gesamtkunstwerk. Plastická výzdoba oltáře symbolizuje slova apoštola Pavla Filipanům (Fil 2,10), přičemž první část tohoto známého citátu je plastickým způsobem rozvedena v nástavci oltáře. Zde nebešťané v podobě andělů adorují Ježíšův monogram a kříž. Latinský nápis z epištoly ozřejmuje tuto sestavu. Z obou stran oltářního plátna stojí mezi dvěma sloupy alegorické postavy pozemšťanů (na kartuši nápis TERRESTRIMUM) a oněch lidí z podzemí (nápis INFERNORUM). Adorace Jména Ježíšova nebyla tedy v jezuitském umění znázorňována pouze na freskách či obrazech, ale uplatnila se i v plastické výzdobě oltářních architektur.

Litanie Jména Ježíšova

Úcta ke Spasitelovu jménu se odrazila i ve stanovení svátku Jména Ježíšova na 14. leden v katolickém liturgickém kalendáři. Je zajímavé, že tento den mohli slavit nejdříve pouze františkáni, a to od roku 1530. Patrně proto, že text k litaním o Jméne Ježíšově je připisován sv. Bernardinu Sienskému a sv. Janu Kapistránovi a že tato úcta byla u františkánů observantů velmi rozšířená. Až v roce 1721 byl svátek Jména Ježíšova zařazen do liturgického kalendáře platného pro celou římskokatolickou církev. Od pontifikátu papeže Pia X. (1903–1914) se mohl tento svátek slavit buď 2. ledna nebo v neděli, která připadla mezi slavnost Nového roku (1. leden) a Epifanii (6. ledna). V roce 1969 byl svátek zrušen.¹⁶

V den svátku Jména Ježíšova se mimo jiné recitovaly či zpívaly litanie Jména Ježíšova. Tento druh pobožnosti je znám již v 16. století, ačkoliv oficiálně byly tyto litanie schváleny až papežem Lvem XIII. roku 1886.¹⁷ V 1. polovině 17. století bylo v antverpské oficíně Balthasara Moreta vydáno několik knih pod názvem *Sacrae litaniae variae cum brevi piquae quotidiana exercitatione*.¹⁸ Patrně jeden z nejstarších tisků pochází z roku 1595 a je doprovázen rytinami od Hieronyma Wierixe. V knize najdeme soubor nejrůznějších litaní řazených podle liturgického kalendáře, přičemž jako první jsou uvedeny právě litanie Jména Ježíš.

Jezuité tento druh devoce zcela jistě znali a praktikovali. Samotné litanie patřily k velmi oblíbeným duchovním textům, jež byly často zhudebňovány. Vedle litaní ke všem svatým a litaní loretánských vznikaly i litanie k různým světcům, ale především ke svatým jménům Ježíše, Marie a Josefa. Jejich latinské texty byly překládány do národních jazyků, protože opakující se odpovědi se lid snadno naučil odříkávat či zpívat. Byli to právě jezuitští

¹⁵ Petra NEVÍMOVÁ, *Poznámka k ikonografii jezuitského řádu*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek – Vít Vláš (edd.), *Barokní Praha – Barokní Čechie 1620–1740*. Sborník příspěvků z vědecké konference o fenoménu baroka v Čechách. Praha, Anežský klášter a Clam-Gallasův palác, 24. – 27. září 2001, in: Documenta Pragensia, Praha 2004, s. 389–402.

¹⁶ H. JAEGER, *Name Jesu*, sl. 783; W. KEMP, *Name Jesu*, sl. 311–313.

¹⁷ Balthasar FISCHER, *Litanei*, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 6, Freiburg 1961², sl. 1077; Thomas MAAS-EWERD, *Litanei*, in: *Marienlexikon*, Bd. 4, St. Ottilien 1992, s. 132–135.

¹⁸ Jde o tisky z let 1630, 1636. Titulní listy zpravidla nesou Ježíšův monogram ve svatozáří. V tisku z roku 1636 jsou litanie ke Jménu Ježíšovu uvedeny IHS zajímavě sestaveným pouze z nástrojů Kristova umučení – arma Christi.

otcové, kteří v době rekatolizace dosahovali zaváděním zpěvu litaní mezi prostým lidem velkých misijních úspěchů.

Ve výtvarné podobě se s litaniami Jména Ježíš můžeme setkat např. v kostele Nejsvětějšího Salvátora v pražském Klementinu a dále v univerzitním kostele Nejsvětějšího Jména Ježíš ve Vratislavi. V Praze jsou latinské invokace napsány do raně barokních štukových kartuší umístěných v hlavní lodi nad oblouky arkád, otevírajících se do lodí bočních. Text v kartuši pod hudební kruchtou se sice nedochoval, přesto se domnívám, že společně s osmi kartušemi v hlavní lodi tvoří společnou řadu.¹⁹ Z litaní Jména Ježíšova byla vybrána řada po sobě jdoucích invokací, na nichž je Ježíš vzýván jako radost andělů, král patriarchů (chybí), inspirace proroků, učitel apoštolů, doktor evangelistů, síla mučedníků, světlo vyznavačů, ženich panen. Právě následující a zároveň poslední invokace z této řady – CORONA SANCTORUM OMNIUM – se patrně nacházela pod kruchtou. Logicky by tak uzavírala tuto jakoby chronologicky koncipovanou část litaní. Ježíšem, vzývaným jako koruna všech svatých, končí rovněž zhudebněné litanie Jména Ježíš od Adama Michny z Otradovic, které vydala v roce 1654 Akademická tiskárna v Klementinu.²⁰

Invokace v kostele Nejsv. Salvátora poukazují na Kristovu úlohu v dějinách lidstva, na Spasitele, jenž je alfou a omegou. Tomu odpovídá i rozmístění nápisů v kartuších, neboť jejich sled je určen k postupnému čtení v protějškových dvojicích od křížení směrem k varhanní kruchtě, tedy při vycházení z kostela.²¹ Tento způsob čtení-prohlížení uměleckých děl v protějškových párech je pro jezuitské umění typický. Platí to např. u bočních kaplí v kostelech, jejichž oltáře bývají i po formální stránce shodně koncipovány, a dále u nástěnných maleb na chodbách jezuitských kolejí.²²

V jezuitském kostele Nejsv. Jména Ježíš ve Vratislavi jsou litanie Jména Ježíš součástí již dříve zmíněného freskového cyklu od Johanna Michaela Rottmayera. Nalezneme je na emporách, a to v podobě latinsky psaných invokací a klenebních maleb. Jednotlivé invokace byly vybrány tak, aby znázorňovaly nejdůležitější okamžiky ze života Kristova či události s ním spojené. Fresky na emporách při presbytáři se nedochovaly, byly zničeny na sklonku 2. světové války při rozsáhlém bombardování Vratislavi. Jejich scény však známe díky podrobnému popisu kostela z roku 1726 od vratislavského medika Johanna

¹⁹ V kostele se nacházejí i další kartuše, do nich však byly podle dochovaných malých fragmentů spíše namalovány emblémy s křesťanskou tematikou. Zbytky emblematických medailonů s kristologickými motivy můžeme identifikovat např. v kartuších v křížení kostela pod emporami, dále na jedné kartuši v hlavní lodi nad emporami. Těžko určitelně zůstávají čtyři kartuše nad mohutnými anděly pod kupolí. Vzhledem k tomu, že se kartuše nedochovaly v původním stavu a není doložen ani písemný program vnitřní výzdoby kostela, zůstává jejich interpretace otevřená. K dějinám kostela Nejsv. Salvátora a výzdobě srov.: František EKERT, *Posvátná místa královského hlavního města Prahy*, I, Praha 1883, s. 376–379; Pavel VLČEK (ed.), *Umělecké památky Prahy. Staré Město – Josefov*, Praha 1997, s. 109–114; Mojmir HORYNA – Petra OULIKOVÁ, *Kostel Nejsvětějšího Salvátora a Vlašská kaple. Praha – Staré Město*, Kostelní Vydří 2006.

²⁰ V nedávné době byly tyto a další Michnovy litanie vydány v edici Bärenreiter. Michnov text je však asi o polovinu kratší než jiné dobové (antverpské) texty i než později schválená verze. Srov.: Adam MICHNA z OTRADOVIC, *Sacra et litaniae – pars VII, VIII, IX – Litanie de SS. Nomine Jesu, Litanie B.M.V., Te Deum*, edd. Vratislav BĚLSKÝ – Jiří SEHNAL, Praha 2007.

²¹ Pro větší názornost uvádím přepis těchto latinských invokací podle protějškových párů od křížení k varhanní kruchtě, přičemž první z dvojice se nachází na evangelní-severní straně kostela: GAUDIUM ANGELORUM – [REX PATRIARCHARUM], INSPIRATOR PROPHETARUM – MAGISTER APOSTOLORUM, DOCTOR EVANGELISTARUM – FORTITUDO MARTYRUM, LUMEN CONFESSORUM – SPONSUS [VIRGINUM]. Pod varhanní kruchtou pravděpodobně: [CORONA SANCTORUM OMNIUM].

²² Howard HIBARD, *Ut Picture sermones: The First Painted Decorations of the Gesù*, in: Rudolf Witkower – Irma Jaffé (eds.), *Baroque art: The Jesuit contribution*, New York 1972, s. 29–49; Petra NEVIMOVÁ, *Ikongrafický program původní výzdoby jezuitského kostela sv. Ignáce v Praze na Novém Městě*, Umění XLV, 1997, s. 186–201; Petra NEVIMOVÁ, *Cyklus nástěnných maleb na chodbách pražského Klementina*, in: Alena Pazderová (ed.), *Pocta Josefu Kollmannovi*. Sborník k životnímu jubileu, Praha 2002, s. 214–227.

Ch. Kundmanna.²³ Jednotlivé výjevy jsou, co se týče obsahové stránky, opět koncipovány v protějškových dvojicích. Začínají Kristovým narozením a andělským gloria na empórách při presbytáři a končí jeho vzkříšením a nanebevstoupením v západní části kostela. Poslední dvě fresky, nacházející se po jižní a severní straně kruchty, oslavují Ježíše jako *fortitudo martyrum* (freska Ukamenování sv. Šebestiána) a *sponsus virginum* (malba Ježíše s moudrými pannami).

Je zajímavé, že ačkoliv jezuité nebyli tvůrci vizuální podoby Ježíšova monogramu ve sluneční svatozáři, stali se jeho největšími šířiteli. IHS si zvolili za svou řádovou devízu, kristologická tematika prolíná bohatými, mnohdy hluboce teologicky koncipovanými programy vnitřní výzdoby kostelů i reprezentativních prostor kolejí. Františkáni observanti, přestože byli průkopníky úcty k Jménu Ježíšovu, nikdy tento druh řádové spirituality výrazným způsobem neprezentovali, alespoň co se týče výtvarného umění. Je to dáno patrně jiným vztahem k umění. Jezuité, na rozdíl od bratří františkánů, používali umělecké dílo jako medium k přiblížení se Bohu, jako jeho oslavu. Na kvalitu i obsahovo-ikonologickou stránku děl kladli velký důraz.

PETRA OULÍKOVÁ

Reflexionen der Namen-Jesu-Verehrung in der Kunst des Jesuitenordens

ZUSAMMENFASSUNG

Der Orden der Franziskaner-Observanten und die Gesellschaft Jesu – zwei kirchliche Orden, zwei unterschiedliche Zugänge zur bildenden Kunst. Gemeinsam war beiden die Verehrung, die der Name Jesu bei ihnen genoss. Das Täfelchen mit dem von Sonnenstrahlen umrahmten Jesusmonogramm, das der Franziskanerprediger Bernhard von Siena verwendete, wurde zu seinem Hauptattribut. Die Verehrung des Jesusnamens verbreitete jenseits der Alpen Bernhardins Schüler und Gefährte Johannes von Kapestran. Beide franziskanische Heilige werden auch als Verfasser der Namen-Jesu-Litaneien gehalten. Die Franziskaner hatten im 16. und 17. Jahrhundert als einziger Orden der katholischen Kirche die Erlaubnis, den Festtag des Namens Jesu zu feiern (1721 auf die gesamte Kirche ausgedehnt). Obwohl das Jesusmonogramm „IHS“ bereits im 8. Jahrhundert bekannt ist, erlangt es vor allem durch die Jesuitenväter Berühmtheit. Für die Jesuiten war der Name des Heilands von besonderer Heiligkeit; ihn wählten sie sich zur Ordensdevise. IHS mit Kreuz und drei Nägeln und das Ganze von Sonnenstrahlen umrahmt findet sich nicht nur auf Jesuitenbauwerken und Bildern, sondern auch auf liturgischen Objekten und Büchern. Die bedeutendsten Umsetzungen der Allegorie des Namens Jesu befinden sich auf den Deckenfresken in der römischen Il-Gesu-Kirche und stammen von G. B. Gaulli aus den Jahren 1672–1683, ferner auf den Rottmayr-Fresken in der Namen-Jesu-Kirche (Jesuitenkirche) in Breslau aus den Jahren 1703–1706. Auch Namen-Jesu-Litaneien fanden ihre künstlerische Gestaltung. Einige Anrufungen wurden in Stuckkartuschen geschrieben, so etwa in der Salvatorkirche im Prager Klementinum. In der Breslauer Jesuitenkirche stellen Fresken an den Emporen ebenfalls ausgewählte Litaneien des Namens Jesu dar.

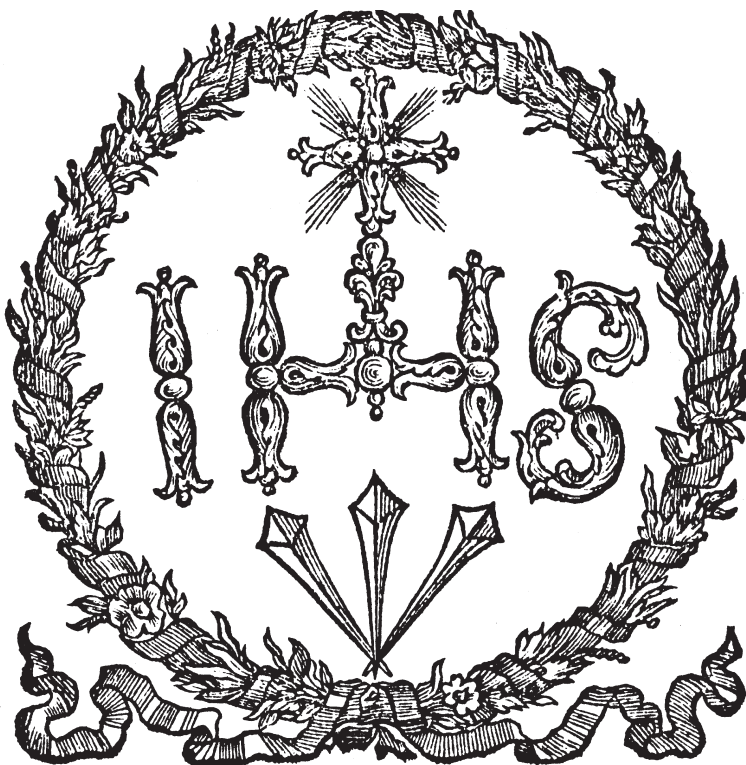
Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

²³ J. Ch. KUNDMANN, *Promptuarium rerum naturalium*, s. 20. Nápisy s freskami z vlastní zkušenosti uvádí i Hubala. Srov. E. HUBALA, *Johann Michael Rottmayer*, s. 151. Připomínám sled invokací v protějškových dvojicích od presbytáře: JESUS GAUDIUM ANGELORUM – JESUS PAUPERRIMUS; JESUS LUMEN CONFESSORUM – JESUS SAPIENTIA AETERNA; JESUS DEI FILIUS VIVUS – JESUS SPLENDIOR SOLE; JESUS MITISSIMUS – JESUS EXEMPLAR VIRTUTIS; JESUS PATIENTISSIMUS – JESUS OBDIENTISSIMUS; JESUS GLORIENTISSIMUS – JESUS MEDIATOR DEI HOMINUM; JESUS FORTITUDO MARTYRUM – JESUS SPONSUS VIRGINUM.

K příspěvku P. Oulíkové:

1 – Emblém Tovaryšstva Ježíšova

2 – Emblém IHS z jezuitských katalogů breves, Národní archiv, Praha

3 – IHS na průčelí kostela sv. Ignáce, Praha – Nové Město (foto Helena Kodalíková)

4 – IHS, detail fresky z kostela Neposkvrněného početí Panny Marie a sv. Ignáce, Klatovy, Jan Hiebel, 1716 (foto Martin Mádl)

5 – Triumf Jména Ježíš, kostel Il Gesù, Řím, Giovanni Battista Gaulli, 1676–1679
(foto Martin Mádl)

6 – Oslavení Jména Ježíš, kostel Nejsvětějšího Jména Ježíš, Bratislava, Johann Michael Rottmayer, 1703–1706 (foto Martin Mádl)